

Degeberga kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

ANNA LINDQVIST – 2021-07-16

Degeberga kyrka

Degeberga-Everöds församling, Villands och Gärds kontrakt, Lunds stift
Degeberga 106:1, Degeberga socken, Kristianstads kommun, Skåne län

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Degeberga kyrkoanläggning är belägen vid en vägkorsning, där väg 19 mot Kristianstad möter vägen mot Vittskövle. Vägen mot Vittskövle passerar direkt utanför kyrkans södra ingång. Degeberga omnämns första gången i de skriftliga källorna 1348 som *Deyebierga*. Degeberga var redan under 1600-talet en relativt stor by med ca 17 gårdar. Flera av gårdarna har legat under Vittskövle eller Maltesholms gods. Vid skiftena på 1800-talet flyttade ett flertal gårdar ut ur bykärnan och ersattes efterhand av gatehus.

Flygbild över Degeberga kyrkoanläggning från söder med väg 19 i vänster i bild och vägen mot Vittskövle som passerar söder om kyrkan. På den södra sidan är den före detta folkskolan belägen, vilken numer bland annat inrymmer församlingshem. Foto: Pär-Martin Hedberg, 2014.

Degeberga har varit häradscentrum och Gärds och Albo häraders före detta tingshus är beläget norr om kyrkan. Det gamla hotellet eller gästgivargården ligger väster om landsvägen. Församlingshem och pastorsexpedition är belägna mitt emot kyrkan, på södra sidan av landsvägen mot Vittskövle, och är bland annat inrymda i den före detta folkskolan från 1846. Genomfartsvägen söder ifrån går genom byn med en relativt brant lutning. På höjden, i vägens fond, ligger det s k Flygares hus, som ingick i Baltiska utställningen 1914.

Järnvägslinjen Hästveda -Karpalund med enskilda sidobanor, däribland Everöd – Brösarp, öppnade för trafik 1881. Östra Skånes jernvägar bildades 1898 och övertog de enskilda järnvägarna. En ny bana anlades 1900 till Brösarp och rälsen lades i en kraftig sväng väster om bebyggelsen och järnvägsstationen förlades på en höjd norr om kyrkan och samhällets centrum försköts därigenom mot norr.

Ägarna till Vittskövle gods har i perioder haft patronatsrätt. Henrik Brahe på Vittskövle, var kyrkans patronus fram till sin död 1587. Deras patronatsrätt drogs in 1699, men återvanns 1773 och varade fram till 1922 då patronatsrätten upphörde generellt.

Kyrkobyggnaden

Degeberga kyrka uppfördes sannolikt i slutet av 1100-talet av huggen marksten med långhus, kor som avsmalnar något mot öster samt absid. Kyrkorummet lär ha dekorerats med romanska kalkmålningar. Ett kvadratisk torn med hög takresning och med samma bredd som långhuset tillkom i väster troligen under 1300-talets senare del eller på 1400-talet. Kyrkorummet valvslogs även under den perioden. Under senmedeltiden uppfördes även ett vapenhus i söder.

1741 försågs kyrkan med en ny orgel och en orgelläktare med målade pannåer av bildhuggaren och målaren Niklas Ekekrantz, som då var verksam i Kristianstad.

Under 1800-talet påbörjades diskussioner om utvidgning av kyrkan och flera olika förslag med korsarm på norra sidan upprättades. 1858 utförde arkitekten Johan Erik Söderlund vid Överintendentsämbetet ett förslag till utvidgning.

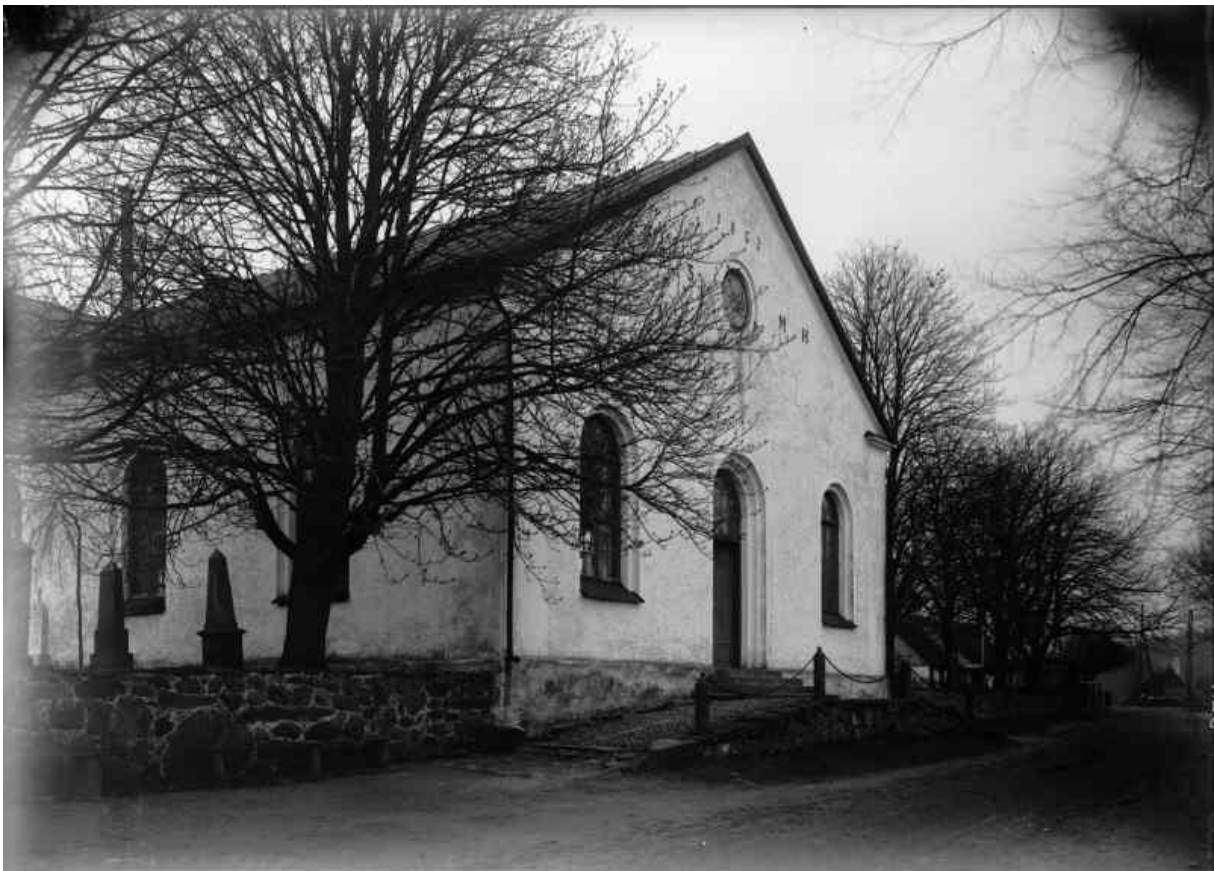
1863 utfördes en omfattande ombyggnad av kyrkan då absiden och valven revs och en stor korsarm i hela långhusets längd uppfördes mot söder. Sannolikt återanvändes byggnadsmaterial från den rivna medeltida väggen. Enligt uppgift påträffades medeltida kalkmålningar vid rivningsarbetet. Kyrkorummets orientering förändrades med ett nytt altare mot den norra medeltida långhusväggen. En liten sakristia uppfördes på norra sidan med direktuppgång till predikstolen. Innerväggarna försågs med dekorativ målning, ny bänkinredning och nytt tegelgolv. Kyrkan fick även nya större fönsteröppningar. Förändringarna gjordes i samband med ombyggnader på Vittskövle gods, då Rudolf Stjernsvärd och Maria Hagerman var ägare och kyrkans patronus.

1880 avskildes tornrummet från kyrkorummet och inreddes till bårhus och begravningskapell. I det medeltida koret i öster inreddes en större sakristia, vilken avskärmades mot väster.

1919 utfördes uppmättningsritningar av kyrka av arkitekt Gunnar Wetterling.

1926 utfördes ytterligare en omfattande ombyggnad efter ritningar av domkyrkoarkitekt Theodor Wählin. Korsarmens södra del avskärmades och inreddes i två våningar med vapenhus och bårhus i bottenvåningen och orgelläktare och församlingssal på övre plan. En källare med pannrum inrättades under korsarmens södra del. Den södra gaveln förändrades med bland annat ny fönstersättning. Sakristian från 1863 i norr revs och den äldre dörröppningen samt uppgången till sakristian i norr murades igen. En murad vägg ersatte plankväggen mot sakristian i det före detta koret, som även inreddes till arkivrum. En raserad

gravkammare, sannolikt från 1700-talet, påträffades vid grundgrävning av sakristian. Kalkmålningar påträffades på triumfbågen, men kalkades över. Ingången i söder försågs med en ny trappa och nya fönster och dörrar av ek tillkom. Tornets bottenvåning som använts som likbod ändrade till dopkapell. Västportalen murades igen och valvet mellan torn och kyrkorum togs åter upp. Korsarmen försågs med skiffertak. I kyrkorummet förändrades och höjdes korpartiet med bland annat ny altarring efter ritningar av Theodor Wåhlin och ett nytt altarskåp, det senare utfört och skänkt av konstnären Ivar Johnsson, Vittskövle. Bänkarna byggdes om och ett dopkapell inrättades i tornets bottenvåning och avskärmades mot långhuset av en låg dekorativt utformad gallergrind. Predikstolen fick ny placering och kompletterades med ny trappa och återanvändning av den äldre dörren från 1740. Kalkmålningar påträffades i triumfbågen, men målades över. Byggmästare var J N Castell. 1927 installerades en ny orgel, byggd av Olof Hammarberg, Göteborg med fasad ritad av Theodor Wåhlin.

Korsarmens södra gavel före ombyggnaden 1926. Foto: Torsten Mårtensson, 1919. Bilden är hämtad från Riksantikvarieämbetets bild databas Kulturmiljöbild.

1961–1963 renoverades kyrkan efter ritningar av domkyrkoarkitekt Eiler Graebe. Kyrkan ommålades ut- och invändigt och de äldre gjutjärnsbågarna ersattes av nya fönsterbågar av ek och solbänkar av gotlandskalksten. Dopkapellet i tornets bottenvåning fick ny inredning.

1977 inreddes det tidigare bårummet i korsarmens sydöstra del till personalrum och nytt bårhus inrättades i likvagnsboden på kyrkogården.

1986 utfördes exteriöra reparationer, då trappgavlarna bland annat belades med enkupigt taktegel och fasaderna putsades delvis om.

1993 utfördes en invändig renovering under ledning av arkitekt Hans Ponnert. Kyrkorummet ommålades och konservatorsarbeten utfördes. Sakristian försågs med nytt trägolv.

2007 renoverades kyrkans exteriör under ledning av arkitekt Hans Ponnert. Kyrkans takfall lades då med nya skifferplattor och underbrädningen med ny papp. Fasaderna putsades och avfärgades med kalkfärg. I samband med omputsningen utfördes en murverksdokumentation av arkeolog Jörgen Kling, Malmö Kulturmiljö. Då påträffades bland annat tegel med ritsat mönster.

Exteriör

Kyrkobyggnaden är orienterad i öst-västlig riktning med det före detta koret i öster och tornet i väster samt en större korsarm eller tillbyggnad i söder. Vid ombyggnaden 1863 ändrades kyrkorummets orientering med altaret placerat i norr.

Kyrkans fasader är spritputsade med delvis slätputsade omfattningar och hörn och avfärgade i vitt. I putsen finns på flera ställen ritsningar efter igenmurade fönster- och dörröppningar. Tornets gavelrösten i norr och söder är försedda med blinderingar och avslutas med trappstegsgavlar. Blinderingarna på södra sidan är rikligare och dekorerade med en rundel och flera vertikala partier, medan den norra sidan är försedd med en sicksackformad blindering

som följer trappstegsgavlar. Korsarmens eller tillbyggnadens södra gavel är symmetriskt uppbyggd med fönsteraxlar, två korsformade blindingar samt årtalet 1863 och initialerna RS och MH i svartmålat smide, vilket står för Rudolf Stjernsvärd och hans hustru Maria Hagerman på Vittskövle gods. Långhusets östra hörnkedjor av huggen granit är frilagda. Tornet saknar sockel, långhus och det före detta koret har en liten högre sockel, medan korsarmen har en sockel med varierad höjd, samtliga målade i en grå ton. Kyrkans rundbågiga fönsteröppningar är sedan renoveringen 1961–1963 försedda med kopplade fönster med spröjsade bågar av ek med antikglas i de yttre bågarerna. Solbänkarna är av kalksten. Tornet har små rektangulära ljusöppningar i söder och väster, som ger ljus åt trappan. På västra sidan finns ytterligare små ljusöppningar samt en liten rundbågig fönsteröppning med blyspröjsade rutor som ger ljus åt dopkappellet.

Kyrkans huvudingång är via den högt placerade porten på korsarmens eller tillbyggnadens södra gavel. Till ingången finns trappor från öster och väster med sju steg täckta med gatsten. Ingångar finns även på korsarmens östra sida till personalrummet och en ingång till sakristian på det före detta korets östra vägg. Samtliga dörrar är av ek med profilerad panel och tillkom vid renoveringen 1926. Dörrbladen i söder är försedda med små rombiska fönster försedda med ett dekorativt koppargaller samt samtida trycke. Till tornets övre våningar kommer man via en smal stickbågig portöppning på tornets södra sida med ett dörrblad av brunmålad liggande spontad panel. Framför dörren ligger en stor kalkstenshäll.

Kyrkan täcks av sadeltak, som är belagda med skifferplattor. Tornet är täckt av rött enkupigt tegel. Tornet har ljudgluggar åt samtliga väderstreck med luckor klädda med brunmålad liggande panel.

Interiör

Kyrkorummet består av korsarmens norra del och det medeltida långhuset och rummets orientering är mot altaret i norr.

Huvudingången i söder leder in i *vapenhuset eller förhallen* i korsarmens eller tillbyggnadens södra del. Golvet täcks av rött golvtegel, väggarna och det plana taket är vitputsade. Från vapenhuset i norr leder en gråmålad pardörr med tre fyllningar till kyrkorummet. Dörrbladen och den omgivande dekorativt utformade omfattning tillkom 1926. På den östra sidan finns dörrar till förråd samt till ett personal- eller samtalsrum i sydöstra hörnet. Rummet har ett golv av kalkstensplattor och ingång utifrån från öster. På den västra sidan finns även dörrar, som

leder till ett pentry samt till trappan till orgelläktaren och övre våningen. Vid utrymmet framför trapploppet, som har samma golvbeläggning med sexkantiga tegelplattor som långhuset, finns ytterligare två dörrar, som leder till källaren med pannrum samt till en toalett. Trappan leder upp till ett övre plan, som innehåller övre trapphall med dörrar till orgelläktaren i norr samt till ett musikrum i öster. Musikrummet har bänkar utmed väggarna samt i den östra delen finns även en ingång till orgelläktaren. Orgelläktaren har bevarade gradänger med tre bänkrader på ömse sidor om orgeln.

Långhuset består av korsarmens norra del samt det äldre medeltida långhuset. Golvet är lagt med sexkantiga äldre tegelplattor i olika röda och bruna nyanser. Bänkkvarterens golv är något högre och består av ett gråmålat trägolv. Väggarna är putsade och avfärgade i vitt. Takets trätunnvalvskonstruktion bärs upp av profilerade träpelare mot de lägre plana sidotaken. Fönsteröppningarna är sedan 1961–1963 försedda med kopplade ekbågar med hela innerbågar med klarglas.

I söder finns *orgelläktaren*, som uppfördes i samband med ombyggnaden 1926 med återanvändning av delar av den äldre läktarbarriären, vilka placerades på läktarbarriärens mittparti. Pannåerna med bibliska motiv målades 1741 av bildhuggaren och målaren Niklas Ekekrantz, Kristianstad. Vid ombyggnaden 1863 användes pannåerna delvis till bänkskärmar. Det 1863 och 1926 nygjorda *koret* i norr är förhöjt och ligger tre steg högre än långhusets golvnivå. Golvet är täckt med kalkstensplattor.

I öster i det ursprungliga koret är *sakristian* inrymd sedan slutet av 1800-talet. Den bevarade höga rundbågiga triumfbågen har skråkantade vederlag. Den är igenmurad och i väggen finns

en gråmålad dörr. Golvet är sedan 1993 lagt med ett ljus furugolv. Väggarna och takets trätunnvalv är putsade och avfärgade i vitt. Rummet är avdelat mot söder av ett inbyggt arkivrum. I öster finns en innerdörr till ett litet vindfång samt ytterdörren. Dörrbladen är gråmålade med tre fyllningar.

Tornets bottenvåning i väster används som kapell. Öppningen mellan långhus och torn är spetsbågig och avgränsas av ett lågt gråmålat skrank med dekorativt utformade grindar från 1926. Golvet är lagt med gulbrännande tegel. Rummet täcks av ett vitputsat kryssribbvalv, som vilar på hörnpilastrar. Väggarnas naturstensmurverk syns genom den vita avfärgade putsen. I västra muren finns ett litet rundbågigt fönster som saknar innanfönster.

Tornets övre våningar nås via en dörr på tornets södra sida. Trappan, som är ursprunglig, utgörs av huggen marksten och mynnar vid ett vilplan, som är lagt över bottenvåningens kryssvalv. Däröver finns klockvåningen.

Tornets högresta takstol är i stort sett intakt med medeltida ekvirke.

Vindarna över kyrkan nås via den övre trapphallen i korsarmens södra del. I långhusets och korets takstolskonstruktion ingår även äldre medeltida ekvirke.

Inredning och inventarier

Altaret är murat och täcks av en kalkstenshäll. Det är uppfört 1926 efter ritningar av domkyrkoarkitekt Theodor Wåhlin.

Altaruppsatsen är av trä och polykromt bemålad. Den är utförd av konstnären Ivar Johnsson, Vittskövle, som skänkte den till kyrkan i samband med restaureringen 1926. Skulptören Ivar Johnsson (1885–1970) var född i Vittskövle och utbildad på Tekniska skolan i Stockholm, nuvarande Konstfack samt på Konstakademien. Han har utfört ett stort antal offentliga skulpturer runt om i landet. Ivar Johnssons ateljé flyttades 1992 till Hembygdsparken i Degeberga och 2001 uppfördes utställningslokalen Ivar Johnssonhallen.

Altarringen är tresidig med enkla svarvade balusterdockor, uppfört 1926 efter ritningar av domkyrkoarkitekt Theodor Wåhlin.

Dopfunten är tillverkad 1976 av Balzar Beskow AB, Stockholm.

Predikstolen är placerad längs kyrkorummets östra sida. Den är skänkt av Lene Thott 1592, änka efter kyrkans patronus Henrik Brahe på Vittskövle. Den hade ursprungligen påkostade intarsiainläggningar bland annat i mahogny och ebenholts, men ändrades på 1740-talet och

försågs med träarbeten och målningar av Niklas Ekekrantz. Den ombyggdes och övermålades åter på 1860-talet i en grå färg, vilken bortogs i samband med kyrkans restaurering 1926. Då frilades även ett fält med den ursprungliga intarsiainläggningen. Vid renoveringen 1926 tillkom även en ny trappa med tillhörande skärm, i vilken predikstolsdörren från 1740 monterades.

Bänkinredningen är indelad i två kvarter i korsarmen med öppna bänkar och ansluter mot ytterväggarna i öster och väster samt mot innerväggen i söder. Öster och väster om koret finns slutna bänkkvarter med luckor med äldre beslag. Bänkinredningen är ursprungligen från kyrkans ombyggnad 1863 och förändrades i samband med renoveringen 1926. Bänkarna är målade i en ljusgrå färg med detaljer i engelsk rött.

Orgelverket och orgelfasaden är byggd 1966 av Gebrüder Jehmlich, Dresden. Kyrkan har två *klockor*, storklockan lär vara tillverkad 1494 och lillklockan är gjuten av 1760 av Andreas Wetterholtz.

Bland kyrkans övriga inventarier bör kormattan nämnas. Mattan *Nejlikan* är formgiven av textilkonstnären Barbro Nilsson 1950 och vävd av Märta Måås-Fjetterströms ateljé i Båstad.

Kyrkogård

Den äldre kyrkogården ligger väster, öster och norr om kyrkobyggnaden. Marken närmast kyrkobyggnaden är belagd med singel.

Flygbild över Degeberga kyrkoanläggning från öster. Foto: Pär-Martin Hedberg, 2014.

Kyrkan omges av den äldre kyrkogården med rektangulär planform. Den omges åt söder och öster av en naturstenmur med utstrukna fogar. Huvudingången till kyrkogården är från landsvägen i söder genom två enkelt utformade smidesgrindar på ömse sida av södra korsamen. Kyrkogården utvidgades mot väster 1910 och avgränsas med en terrassmur mot den lägre belägna kyrkogårdsdelen. Kyrkogården har även utvidgats mot norr 1958. Kyrkogården är gräsbevuxen med raka gångar belagda med singel. Gravvårdar med titeln lantbrukare och hemmansägare dominerar, vilket visar på att jordbruk varit socknens viktigaste näring. Men även titlar som vagnmakare, urmakare, byggmästare, lokförare och nämndeman förekommer och kan bland annat berätta om Degebergas samhällsutveckling.

Byggnader på kyrkogården

Väster om kyrkan ligger en äldre byggnad, som uppförts som likvagnsbod, men som sedan 1977 används till bårhus. I den norra delen finns redskapsförråd. Byggnaden har rundbågiga gjutjärnsfönster, är putsad och avfärgad i vitt under sadeltak belagt med enkupigt rött tegel. Gavelpetsarna är i likhet med kyrkans torn dekorativt utformade med trappstegsgavlar och blinderingar.

Kulturhistorisk karaktärisering av Degeberga kyrkoanläggning

Kyrkan, bårhuset och kyrkogården utgör tillsammans med den före detta skolan, tingshuset och gästgivargården och övrig äldre bebyggelse en ovanligt innehållsrik kyrkomiljö, som vittnar om kyrkplatsens tidigare betydelse som socknens centrum. Gravvårdarnas stora variationer av titlar kan berätta om byns framväxt och är samhälls- och socialhistoriskt intressanta delar av kyrkoanläggningen.

Degeberga kyrka representerar de små medeltida kyrkobyggnaderna som under 1800-talet tillbyggdes bland annat på grund av befolkningsökningen, men också på initiativ av sockens adliga släkter. I detta fall ägarna till Vittskövle slott som hade patronatsrätt. I Degeberga skedde utvidgningen med en stor korsarm på södra sidan och samtidigt ändrades kyrkorummets orientering, vilket är relativt ovanligt. Samhörigheten med Vittskövle är även påtaglig genom donationer av inventarier, som till exempel den påkostade predikstolen med intarsiainläggningar.

Det välbevarade västtornet och delar av långhuset och koret återstår från den medeltida kyrkobyggnaden. Den romanska triumfbågen är bevarad och lär ha varit dekorerad med kalkmålningar. Tornets takstolskonstruktion av ek är i stort sett intakt och både långhuset och koret har delvis bevarade delar av den medeltida takstolskonstruktionen. Dessa utgör en viktig kunskapskälla om medeltida byggnadsteknik och kan berätta mer om kyrkans tidiga byggnadshistoria.

Kyrkans interiör är ljus och luftig och karaktäriseras av kyrkorummets orientering med altarordningen i norr. Det bevarade golvet från 1800-talets mitt ger rummet en historisk kontinuitet. Stora delar av den fasta inredningen och inventarierna, såsom dörrar, grindar och altarring tillkom vid Theodor Wåhlins restaurering 1926 är intressanta ur ett arkitektur- och restaureringshistoriskt perspektiv. Altaruppsatsen och kormattan är skapade av framstående konstnärer och har stora konsthistoriska värden. Ivar Johnssons altaruppsats har dessutom ett

lokalhistoriskt värde, då han föddes i Vittskövle och är hedrad med en skulpturhall i Hembygdsparken.

Predikstolen och läktarbarriären har även ett regionalt värde, då målningarna är utförda av bildhuggaren och målaren Niklas Ekekrantz från Kristianstad. Bland övriga inventarier bör storklockan nämnas.

Att tänka på vid förvaltningen av kyrkoanläggningen

- Kyrkans äldsta delar i tornet, långhus och kor härstammar från medeltiden och i korsarmen kan det finnas återanvänt byggnadsmaterial, som kan berätta om den medeltida byggnadsepoken. Tornets takstolskonstruktion och delar av takstolen över långhus och kor är ursprungliga och utgör viktiga medeltida dokument.
- Enligt uppgift ska det ha påträffats romanska kalkmålningar på triumfbågen. Under 1800-talet försågs kyrkorummet med nya dekorativa målningar. Spår av dessa målningar kan eventuellt finnas kvar under nuvarande puts- och färglager.
- Barbro Nilssons kormatta utgör tillsammans med Ivar Johnssons altarskåp ett betydelsefullt konstnärligt inslag i kyrkorummet.

Kyrkans interiör mot norr. Foto: Torsten Mårtensson, 1919. Bilden är hämtad från Riksantikvarieämbetets bilddatabas Kulturmiljöbild.

Skydd med mera

Degeberga kyrka och kyrkogård är skyddade enligt 4 kap. Kulturmiljölagen.
Kyrkan och kyrkogården är belägna inom det fasta fornlämningsområdet *Degeberga bytomt*, Degeberga 119:1 och skyddas enligt 2 kap. Kulturmiljölagen.

Källor och litteratur

- Andersson, Hans, Anglert, Mats, *By, huvudgård och kyrka*. Studier i Ystadsområdets medeltid. 1989.
- Andersson, T, Lindbom, G, Ranta, H. *50 kyrkor i nordöstra Skåne*. Regionmuseet Kristianstad 2012.
- Degeberga kyrka, Från Medeltid till Nutid. Ur tillgängliga källor*. 1994
- Dahlberg, M (red.) *Skåne – landskapets kyrkor*. Sockenkyrkorna, kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet 2015.
- Dahlberg, M. Franzén, K. (red) *Sockenkyrkorna*. Kulturarv och bebyggelsehistoria. Riksantikvarieämbetet 2008.
- Degeberga 12:121, Degeberga socken, Kristianstad kommun, Översiktlig arkeologisk förundersökning 2014. Therese Ohlsson, Sydsvensk arkeologi, Rapport 2014:83
- Hammenbeck, Stefan. *"Känn dig själv" – konst i offentlig miljö*. Ingår i *Modernismen i Östergötland*, Meddelande från Östergötlands museum 2009.
- Länsstyrelsen Skåne. *Samhällsplanering & kulturmiljö. Kulturmiljöprogram*. Särskilt värdefulla kulturmiljöer i Skåne.
- Malmström, Krister. *Kyrkornas arkitekter*. Förteckning över kyrkoarkitekter verksamma inom Svenska kyrkan 1860–1930. Raä 1991.
- Mårtensson, A.W. (red) *Attraktiv kulturbygd: på upptäcktsfärd i Kristianstads kommun*, Kristianstad 1994.
- Sundnér, Barbro, *Medeltida kyrkor i Skåne*. Dokumentation utförd på 1990-talet. (opubl) *Underhållsplan för Degeberga kyrka*, Ponnert Arkitekter AB, 2008-05-19.

Lantmäteriet - Historiska kartor

Riksantikvarieämbetet – FMIS Fornsök, Kulturmiljöbild, Riksintressen för kulturmiljövården.

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2020-05-13

Fältinventering, foto och rapportsammanställning: Anna Lindqvist, byggnadsantikvarie
Kulturhistorisk karaktäristik och rekommendationer: Anna Lindqvist, efter samråd med
Degeberga-Everöds församling

Färdigställd: Remissrapport 2020-05-13, färdigställd 2021-07-16

Sammanfattning till BeBR

Stomme: Murverk – Huggen marksten

Fasadmaterial: Puts- spritputs, slätputs

Fasadkulör: Vit

Takform: Sadeltak

Taktäckningsmaterial: Skifferplattor, Tegel – enkupigt, rött

Antal våningar: 1

Byggnadsdel: Kor – öster, Korsarm-söder, Torn-väster